

QARAQALPAQ JAÑILTPASHLARÍNDÁ ASSONANS HÁM ALLITERACIYA QUBÍLÍSÍ

*G.Allambergenova – QMU, Qaraqalpaq til bilimi kafedrası docenti,
Jumaǵalíeva Sándigúl – Qaraqalpaq mámleketlik universiteti, 1-kurs
magistrantı*

Jañiltpashlar qaraqalpaq awızeki ádebiyatında óz ornına iye belgili bir uyqasqa qurılǵan kórkem sóz forması. Milliy folklorımız ázelden qurǵaq sózdi xoshlamaǵan. Hár bir sózge tereń máni berip, onı ilajı barınsha uyqasqa túsirip otırǵan. Naqıl-maqal, jumbaqlarǵa shekem belgili dárejede uyqas saqlanǵan. Solar qatarı jañiltpashlarda da bunday elementlerdiń bolıwı onı hám ádebiyattanıw, hám til ilimi jaǵınan teńdey izertlew kerek degen pikirlerdi payda etedi.

Qaraqalpaq til iliminde jañiltpashlar hám olardıń lingvistikalıq analizin islep shıǵıw aktual temalardan esaplanadı. Bul ádebiy janr ádebiyatshı qánigeler tárepinen birqansha dárejede izertengen bolsa da, tillik aspektten tallaw ushın ele bay materiallarǵa iye. Jañiltpashlar tiykarınan awızeki folklorlıq janr bolıp, zaman hám texnikanıń rawajlanıwı menen búgin onıń avtorlıq jazba kórinisleri de payda bolmaqta.

“Jañiltpashlardıń kelip shıǵıwı áyyemgi dáwirlerge barıp taqaladı. Bul janr úlgieleri dáslebinde úlkenler tárepinen balalardıń shıǵarılıp, atqarılıp, sońınan atababalarımız tárepinen balalardıń durıs sóylep úyreniwi ushın paydalanılıp kelgen folklordaǵı eń eski janrlardıń biri bolıp tabıladı” [2;74] Jañiltpashlarda tiykarınan alliteraciya hám assonans qubılısı kóp ushırasadı. Onıń basqa folklorlıq janrlardan parqı da sonda.

Assonans - [fr. assonans - únleslik] - birdey yamasa jaqın dawıslılıardıń tákirarlanıwı nátiyjesinde payda bolatuǵın únleslik. [1;19] Birdey seslerdiń qaytalanıp keliwi nátiyjesinde balanıń sóylew qábiletin arttırıwǵa unamlı tásirin tiyǵizedi. Máselen:

Altaq-taltaq, altı arba jantaq,
Altı arba jantaqqa jekkenim,
Tarǵıl ala, taypaq bas, aq bókse baspaq,
Aq bókse baspaq. (3;437)

Bul jerde tiykarınan juwan dawıslı “a” sesin aytıwdağı qábiletlik rawajlanadı. Juwan dawıslı sesler balanıń dawıs tembriniń iri bolıp qáliplesiwine xızmet etedi. “A”nıń “á”den parqı barın bala ele oqıw, jazıwdı bilmey turıp-aq túsine baslaydı.

Ala ğarbız, qara ğarbız,

Ala ğarbızdı aldın jarǵız,

Qara ğarbızdı keyin qalgız (3;452)

“A”ǵa jáne de kóplegen mısallar keltiriwge boladı. Sebebi bul hárip derlik barlıq tillerdiń quramında bar hám ol sol tillerdiń álipbesin baslap beredi. Biraq onıń aytılıwı, transkripciyasında ózine tán ózgeshelikler ushırasadı.

Almanı Alma alǵan ba?

Ala almay bos qalǵan ba?

Shaqasınan úzip alǵan ba,

Úzilgendi terip alǵan ba? (3;443)

Jińishke dawıslı “e” sesiniń assonans qubılısına ushırawın kóreyik. Jańıltpashlarda assonans ta, alliteraciya da aralas usılda kele beriwi múmkin. Alliteraciya - [lat. ad - aldınǵı, dáslepki + litera- hárip] - hárip qaytalaw. Dawıssız seslerdiń jiyi-jiyi qaytalanıp keliwi. [1;10]

Erkek kisige kelep keleplettirmegey,

Kelep keleplettirse de, kóp keleplettirmegey (3;438-bet)

Bunda “e” jińishke dawıslısı hám “k” únsiz dawıssızınıń qaytalanıwın kóremiz. Sonday-aq, kishkene balalardıń, hátteki, geybir óspirimlerde de aytıwǵa eń kóp qıynalatuǵın sesi “r”diń da tákirar keliwin ushıratamız.

Mári qoydı,

May qartaytar ma,

Maw qartaytar ma,

Márilik qartaytar ma,

Máremik qartaytar ma? (3;441)

Joqarıdağı jańıltpashta únli, sonor dawıssız esaplangan “m”niń hám únli, dirildewik ses “r”diń qaytalanıwınan jasalǵan sózlerdi kóremiz. Jáne keyingi tórt

qatar da “ma” soraw janapayınıń beriliwi balanı házirjuwaplılıqqa, sheshenlikke tárbiyalaydı, balanıń kommunakatıvlik qábiletin bekkemleydi.

Tóbesi tóbel, tórt bórik,

Tórtewi de kók bórik.

Bir túyem bar edi,

Buydalayın dep edim,

Buydalay almadım. (3;439)

Bunda da eki qubılıstıń bir mısalda teńdey keliwin kóremiz. “T”, “k” únsizi hám “b”, “y” únlisinen alliteraciyanıń, “ó” hám “e” jıńishke dawıslısınan assonanstıń payda bolǵanın kóremiz.

Jańıltpashlardıń tiykarǵı atqaratuǵın xızmeti balanıń tiliniń durıs sóylewine kómeklesiw. Shańaraqta balaǵa degen dıqqat-itibardıń bolmawı, onıń menen tez-tez sáwbetlespew, balanıń pikirlerin inabatqa almaw onda logopediyalıq nuqsandı keltirip shıǵarıwı múmkin. Hátte, jası úlken adamlarda da seslerdi tolıq ayta almaw jaǵdayları ushırasadı. Biz, maman logopedler menen sáwbetleskenimizde olar lingvistikalıq hám ádebiy jaqtan ózlerine járdem kerek ekenin aytadı. Óytkeni, balalar tiline yadlawı ushın qolay bolǵan jańasha, búgingi zaman talabınan kelip shıqqan halda jaratılǵan jańıltpashlarǵa kóbirek zárúrlıklar bar. Til iliminde bolsa qánigeler sol sestıń qurılısın, formasın anıqlawǵa, sózdegi, buwındaǵı atqaratuǵın xızmetine keń túsinik beriwi tiyis deydi. Ulıwma, bul úsh tarawdıń jetik qánigeleri jámlesip, bir qollanba tayarlaw zárúrligi kún tártibinde tur. Digirmandı dir-dir aylandırıp, Digirlettirgishpen, Juwan aǵashtı jonıp-jonıp, Jińirtkerigishpen (3;442); Shúkirbay shıqqa shomılǵan shópke, Sharlanǵan shalǵısın shıq etkizdi (3;455); Sur ingen súringen be? Súringen sur ingen be? (3;455); Shójelerim shóplesin be? Shóplesin de, shóp jesin be? Shóp jemese, ket desin be? (3;456)

Joqarıda berilgen mısallarda “d”, “r”, “j”, sh, “s” sesinen jasalǵan alliteraciya hám “ó”, “e” sesinen jasalǵan assonanslardı kóremiz.

Haqıyqatında da, balalar folklorında jańıltpashlardıń atqaratuǵın xızmeti oǵada úlken hám biz onı balalar folklorında eń rawajlanǵan janrlarınıń biri desek boladı. Jańıltpash janrınıń wazıypası balanı durıs sóylewge úyretiw. Jańıltpashtı aytıp, balalar bul janr arqalı oyın shólkemlestirip te otıradı. «Kim durıs sóylew» onıń baslı kriteriyi. Jańıltpashtı qaraqalpaq balalar folklorınının barlıq tariyxıy dáwirinde jasap, jámiyette paydalanıp otırǵan hám eski, hám janr sıpatında qarawga boladı[2;75]. Bir qaraǵanda ápiwayıday bolıp kóringen menen, onı atqarıwdıń atqarıwshılar arasında óz

qağıydaları bar. Jańıltıpaş bir aytqanda kemi úsh máрте, sonıń menen birge qátesiz aytılıwı kerek. Sol talaptı orınlaǵanlar ǵana jańıltıpaş aytıwdıń sheberleri sanalǵan.

Qaraqalpaq xalqında jańıltıpaşlar tek ǵana balanıń tiliniń durıs shıǵıwı ushın ǵana xızmet etip qoymay, onıń oy órisiniń keńeyiwine de tásirin tiygizedi. Jas áwladtı watansúyiwshilikke, adamgershilikke, batırılıqqa tárbiyalaydı. Sonlıqtan xalıq pedagogikasınıń tómengi buwınlarında jańıltıpaşlarǵa bárqulla talap joqarı bolǵan.

Ata-babalarımız áyyem zamanlardan baslap-aq óz urpaǵınıń dawamshısı bolǵan perzentleriniń kelesheğine úlken úmit artıp, olardıń tiliniń múltiksiz bolıwı, elsúyer azamat bolıp kámalǵa keliwi ushın joqarıdaǵıday jańıltıpaşlardı dóretip otırǵan. Endi olardı analizlew, mazmun-mánisin shaǵıwǵa kómeklesiw til ilimi ushın jaqsı derek bola aladı. Juwmaqlap aytqanda, jańıltıpaşlardı til ilimi kózqarasınan izertlew arqalı ana tilimizdiń ele de rawajlanıwına az da bolsa úlesimizdi qosqan bolamız.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Seydullaeva D. Til bilimi terminleriniń túsendirme sózligi. (N., 2018) 19-bet.
2. Қалендерова А. "Хәзирги дәўир қарақалпақ фольклоры: жанр еволюциясы" (монография) Нөкис. 2024. 74-bet.
- 3.Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. Нөкис. Илим. 2015.
4. «Qırq qız» dástanındaǵı frazeologiyalıq sinonimlerdiń qollanılıwı НА Гулжахан Ўбекстон олимлари ва эшларнинг инновацион илмий-амалий таджикотлари, 2021
5. Фразеологизмлер курамында «ак» хэм «қара» рең семантикасының қолланылыўы КА Гулжахан Ilim ha'm ja'miyet. No 'kis 1, 55-57
6. Қарақалпақ фольклорындағы мал шарўашылығы лексикасы А Гулжахан Эл аралық Алтай элдери симпозиуму VIII. Абстракттар, 2019
7. Стилистическое использование соматических фразеологизмов в поэзии И. Юсупова Гулжахан Айтбаевна Алламбергенова Вестник Челябинского государственного университета, 15-19, 2018
8. Түркий тиллеринде фразеологизмлердиң изертлениўи.« А Гулжахан Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб масалалари: ривожланиш истиқболлари, 2018
9. Айназарова, Г., & Алламбергенова, Г. (2016). АДЪЕКТИВЛИК ФРАЗЕОЛОГИЗМЛЕР ҚУРАМЫНДА КЕЛБЕТЛИКЛЕРДИҢ ЖУМСАЛЫҰЫ . ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА, 32(3), 131–133. извлечено от <https://science.karsu.uz/index.php/science/article/view/839>

10. Алламбергенова, Г. (2017). И.ЮСУПОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДА АДЪЕКТИВ ФРАЗЕОЛОГИЗМЛЕРДИҢ СТИЛЬИК ҚОЛЛАНЫЛЫҰЫ . ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА, 35(2), 153–155. извлечено от <https://science.karsu.uz/index.php/science/article/view/1008>
11. И. Юсупов шығармаларында фразеологизмлер менен психологиялық халаттын берилиуи. *Пим ha'm ja'miyet* А Гулжахан No'kis 1, 16-17, 2017
12. Алламбергенова , Г. (2016). ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ СӨЗ ДИЗБЕКЛЕРИНДЕГИ СИНОНИМИЯ (И.Юсупов шығармалары мысалында). ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА, 33(4), 119–122. извлечено от <https://science.karsu.uz/index.php/science/article/view/905>
13. Фразеологиялық сөз дизбеклериниң көркемлеу қураллары хызметинде қолланылыуы А Гулжахан *Актуальные вызовы современный науки. VI Международная научная конференция*, 2016
14. Юсупов асарларида синоним фразеологизмларнинг услубий қўлланилиши АИ Гулжахан *Пм sarchashmalari. Urganch* 6, 71-75
15. Фраземалардың узуал стильик функцияларда қолланылыуы Мумтоз адабиёт ва жамиятни маънавий янгилаш масалалари» А Гулжахан *Халқаро илмий*, 2017
16. Выражение психологических состояний посредством фразеологизмов в произведениях И. Юсупова Гулжахан Айтбаевна Алламбергенова *Российская тюркология*, 58-64, 2018
17. Юсупов поэзиясында соматикалық фразеологизмлердиң стильик қолланыуы АИ Гулжахан *Пим ha'm ja'miyet. No'kis* 4, 11-13

